

Michel Bruneau
(διεύθυνση)

Η ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΙΑΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΕΘΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΗΡΟΔΟΤΟΣ

Η ΔΙΑΣΠΟΡΑ
ΤΟΥ ΠΟΝΤΙΑΚΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Michel Bruneau
(διεύθυνση)

Η ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΙΑΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Μετάφραση από τα Γαλλικά
Όλγα Λουκανίδου, Δημήτρης Τσιρκινίδης

Φιλολογική επιμέλεια
Ιφιγένεια Βαμβακίδου

Κείμενα

*Γεώργιος Πρεβελάκης, Michel Bruneau, Patrick Counillon, Κωνσταντίνος
Φωτιάδης, Γεώργιος Δρέττας, Vladimir Kolossov, Tamara Galkina, Alexei Krindatch,
Παναγιώτης Τσατσανίδης, Fatima Eloeva, Ελευθέριος Χαρατσίδης, Βλάσης
Αγτζίδης, Άρτεμις Ξανθοπούλου-Κυριακού, Πέρυ Λαφαζάνη, Μύρων Μυρίδης,
Μαρία Βεργέτη, Γεράσιμος Νοταράς*

ΕΘΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΗΡΟΔΟΤΟΣ

Michel Bruneau

(διεύθυνση)

Η διασπορά του Ποντιακού Ελληνισμού

Ηρόδοτος, 2000.

Τηλ. 031 - 264.748

ISBN 960-7290-64-X

Όλα τα δικαιώματα μετάφρασης, αναπαραγωγής και προσαρμογής
κατοχυρωμένα για όλες τις χώρες του κόσμου.

Copyright © by Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2000.

All rights reserved.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ.....	7
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.....	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	
Γεώργιος Πρεβελάκης, Γιατί οι Έλληνες του Πόντου;.....	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
Michel Bruneau, Η διασπορά του Ποντιακού Ελληνισμού και οι Έλληνες της πρώην ΕΣΣΔ, η εδαφική σχέση.....	27

Μέρος πρώτο

ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Patrick Counillon, Οι Έλληνες του Πόντου στο βασίλειο του Μιθριδάτη. Η μαρτυρία των αρχαίων γεωγράφων.....	53
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Κωνσταντίνος Φωτιάδης, Οι Έλληνες της πρώην ΕΣΣΔ: Η γένεση της διασποράς.....	65
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Γεώργιος Δρέττας, Η ποντιακή γλώσσα ως αντικείμενο ταυτότητας. Ερωτήματα αναπάστασης.....	93
---	----

Μέρος Δεύτερο

ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΞΟΡΙΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Vladimir Kolossov, Tamara Galkina, Alexei Krindatch, Οι Έλληνες της νότιας Ρωσίας και του Καυκάσου: Εποικισμός, κατανομή, χωροταξία.....	121
--	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Tamara Galkina, Οι Έλληνες της επαρχίας Σταυρούπολης: Ιστορική καταγωγή και οι σημερινές διαδικασίες εποικισμού.....	147
--	-----

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	
<i>Παναγιώτης Τσατσανίδης</i> , Οι ελληνικοί οικισμοί της Γεωργίας: 19ος-20ός αιώνας	157
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	
<i>Fatima Elouena</i> , Οι τουρκόφωνοι Έλληνες της Γεωργίας: Περιοχές και προφορική παράδοση σε Τσάλκα και Τετρίτσακρο	183
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8	
<i>Ελευθέριος Χαρατσίδης</i> , Οι Έλληνες της Αρμενίας και του Καρς τον 19ο και 20ό αιώνα	189
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9	
<i>Βλάσης Αγτζίδης</i> , Οι ελληνικές κοινότητες της Κεντρικής Ασίας	211
<i>Μέρος Τρίτο</i>	
ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΝΤΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΑΥΚΑΣΟ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Η ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10	
<i>Άρτεμις Ξανθοπούλου-Κυριακού</i> , Από τον ακριτικό Ρωσικό Καύκασο στη Μακεδονία (1913-1914)	239
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11	
<i>Πέρυ Λαφαζάνη - Μύρων Μυρίδης</i> , Η εγκατάσταση των Ποντίων στη Μακεδονία. Η περίπτωση του νομού Κιλκίς	257
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12	
<i>Μαρία Βεργέτη</i> , Η ποντιακή ταυτότητα στον ελλαδικό χώρο και ο γεωγραφικός χώρος αναφοράς της	273
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13	
<i>Michel Bruneau</i> , Τα ποντιακά μοναστήρια στη Μακεδονία: Εδαφικοί σηματοδότες της διασποράς	289
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14	
<i>Γεράσιμος Νοταράς</i> , Η ευαισθητοποίηση του ελληνικού κράτους στο πρόβλημα των Ελλήνων της πρώην ΕΣΣΔ	311
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	
<i>Michel Bruneau</i> , Ανάμεσα σε Ευρώπη και Ρωσία	327
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	331

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ Ο ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΤΗΣ Ο ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΣ ΔΕΣΜΟΣ ΤΡΙΩΝ ΓΕΝΙΩΝ ΜΕ ΤΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΧΩΡΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΤΟΥΣ

ΤΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΚΥΜΑΤΑ

Στη δεκαετία του 1920 το ελληνικό κράτος των πέντε περίπου εκατομμυρίων κατοίκων αντιμετώπισε πρόβλημα ένταξης στην κοινωνική του δομή περισσότερων από 1.250.000 προσφύγων.¹ Οι πρόσφυγες αποτελούσαν πληθυσμούς με ελληνική εθνική ταυτότητα, οι οποίοι στην περίοδο 1912-1924 μετανάστευσαν εθελουσίως ή βιαίως από τον εκτός των συνόρων του ελληνικού κράτους γεωγραφικό χώρο καταγωγής τους και δεν τους επιτρέπεται πλέον βάσει διεθνών συνθηκών να επιστρέψουν μαζικά σ' αυτόν.

Το κράτος στην προσπάθειά του να ανταποκριθεί στις πρακτικές απαιτή-

1. Ο αριθμός των προσφύγων που κατέφυγαν στο ελληνικό κράτος στη δεκαετία του 1920 είναι μεταξύ 1.250.000 και 1.400.000 ατόμων. Στην απογραφή του 1928, η οποία παρουσιάζεται στη *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος, 1930*, σελ. 41, αναφέρεται ο αριθμός των 1.221.849 προσφύγων. Ο αριθμός αυτός είναι μικρότερος του αριθμού των προσφύγων που κατέφυγαν στο ελληνικό κράτος, κυρίως γιατί η θνησιμότητα υπήρξε ιδιαίτερα υψηλή τα πρώτα χρόνια. Στην περίοδο 1923 με 1925 αντιστοιχούσαν τρεις θάνατοι προς μια γέννηση (βλ. Renee Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe: The social life of Asia Minor refugees in Piraeus*, Oxford: Clarendon Press, 1989, σελ. 37). Σύμφωνα με την Κοινωνία των Εθνών σε ορισμένες περιοχές της χώρας το 20% των προσφύγων πέθανε τον πρώτο χρόνο. Επιπλέον, αρκετές οικογένειες στην περίοδο 1922-1928 μετανάστευσαν από την Ελλάδα προς άλλες χώρες, όπως προς την Αίγυπτο, τη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αρκετές επίσης οικογένειες οι οποίες είχαν καταφέρει να μεταφέρουν τμήμα της περιουσίας τους και δεν κατοικούσαν σε συνοικισμούς προσφύγων δεν απογράφησαν ως πρόσφυγες (βλ. Μαρία Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1994, σελ. 169).

σεις δεν μπόρεσε να εγκαταστήσει κατά ομάδες τους πρόσφυγες σύμφωνα με τον τόπο καταγωγής τους, παρά την αρχική του πρόθεση και προγραμματισμό.² Το αποτέλεσμα είναι η ανυπαρξία, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, νέου κοινού γεωγραφικού χώρου αναφοράς, όπου θα μπορούσαν να μετεξελιχθούν τα διακριτικά τοπικά πολιτισμικά πρότυπα χωρίς την παρέμβαση διαδικασιών αφομοίωσης από την περιβάλλουσα κοινωνία. Παρουσιάζεται επομένως η ιδιαιτερότητα να υπάρχουν ομάδες με ελληνική εθνική ταυτότητα που χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα τοπικά πολιτισμικά πρότυπα, χωρίς όμως να έχουν γεωγραφικό χώρο αναφοράς στον ελλαδικό χώρο. Η συλλογική ταυτότητα που διακρίνει αυτούς τους ελληνικούς πληθυσμούς δεν είναι εθνική ή εθνοτική, γιατί η ομάδα αποτελεί τμήμα ευρύτερου έθνους και δεν είναι απλά τοπική, γιατί οι τοπικές κοινότητες έχουν διαλυθεί.

Στους παραπάνω προσφυγικούς πληθυσμούς συγκαταλέγεται ο ποντιακός ελληνισμός, ο οποίος μετανάστευσε βιαίως από τον Ιστορικό Πόντο στο ελληνικό κράτος στην περίοδο 1918-1924. Η μετανάστευση από τα τότε σοβιετικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1920. Μετά από τη δεκαετία αυτή η μεταναστευτική ροή από την πρώην Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα παρουσίασε σημαντικές σε χρονική διάρκεια διακοπές, αλλά και μεγάλα μεταναστευτικά κύματα, από τα οποία τα σημαντικότερα, τα κύματα του 1939, του 1965 και από το 1988 μέχρι σήμερα.

Ο αριθμός των Ποντίων προσφύγων από το Μικρασιατικό Πόντο και από την πρώην Σόβιετική Ένωση, οι οποίοι κατέφυγαν στην περίοδο 1918-1930 στο ελληνικό κράτος υπολογίζεται περίπου σε 400.000.³ Σύμφωνα με την πληθυσμιακή απογραφή του 1928 ο συνολικός αριθμός των Ποντίων προσφύγων ανερχόταν σε 229.260 άτομα, από τα οποία, τα 182.169 δήλωσαν τόπο καταγωγής τον Πόντο και τα 47.091 δήλωσαν τόπο καταγωγής τον Καύκασο.⁴ Ο αριθμός είναι μικρότερος του πραγματικού, κυρίως γιατί

2. Βλ. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*, Αθήνα 1962, σελ. 107-108.

3. Βλ. Χρήστο Σαμουηλίδη, *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*, (Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1993), σελ. 272. Επίσης, βλ. Οδ. Λαμψίδη, «Οι εκ του Πόντου Έλληνες κατά την πεντηκονταετία 1922-1972», *Αρχειόν Πόντου* 32 (1973-1974): 16-17. Οι πηγές αυτές αναφέρουν τον αριθμό των 400.000 μόνο για τους πρόσφυγες από το Μικρασιατικό Πόντο.

4. Βλ. *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος*, 1930, σελ. 41.

παρατηρήθηκε ιδιαίτερα υψηλή θνησιμότητα στη διάρκεια των πρώτων μετά τον εκπατρισμό χρόνων. Επιπλέον, στην απογραφή του 1928 αριθμός προσφύγων από τον Πόντο είχαν καταγραφεί ως πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία ή τη Θράκη.⁵

Το δεύτερο μεγάλο κύμα μετανάστευσης Ποντίων από την τότε Σοβιετική Ένωση προκλήθηκε από τις διώξεις σημαντικού τμήματος του πληθυσμού στην περίοδο 1937-1939. Περίπου 20.000 Ελληνίδες και παιδιά μετανάστευσαν από τη Σοβιετική Ένωση στην Ελλάδα το 1938.⁶

Τα επόμενα χρόνια περιορισμένος αριθμός οικογενειών κατόρθωσε να πάρει άδεια μετανάστευσης προς την Ελλάδα, γιατί η έξοδος από τη Σοβιετική Ένωση ήταν ουσιαστικά απαγορευμένη.⁷ Από το 1965 μέχρι το 1967 παρουσιάστηκε νέο μεταναστευτικό κύμα από την κεντρική Ασία, το οποίο λόγω της επιβολής δικτατορικού καθεστώτος την περίοδο 1967-1974 διακόπηκε, και συνεχίστηκε μετά τη μεταπολίτευση.

Το 1985 η άνοδος του Μ. Γκορμπατσώφ στη θέση του Γενικού Γραμματέα του Κ.Κ.Σ.Ε. καθόρισε την αρχή της πολιτικής, που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση του μεταναστευτικού κύματος του 1987, το οποίο από το 1988 παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένο. Ειδικότερα, ενώ το 1987 μετανάστευσαν από το σοβιετικό στο ελληνικό κράτος μόνο 527 άτομα, το 1988 ο αριθμός αυτός ανέρχεται σε 1.365, το 1989 σε 6.791, το 1990 σε 13.863, το 1991 σε 11.420, το 1992 σε 8.563, το 1993 σε 10.926, το 1994 σε 5.793, το 1995 σε 6.551 και το 1996 σε 5.579 άτομα.⁸

Συνοψίζοντας, τις τελευταίες δεκαετίες, και ειδικότερα από το 1965 μέχρι το 1997 εγκαταστάθηκαν στο ελληνικό κράτος περίπου 100.000 Πόντιοι, από τους οποίους οι 30.000 από το 1965 μέχρι το 1988⁹ και οι 71.351

5. Βλ. Ισ. Ν. Λαυρεντίδη, "Η εν Ελλάδι εγκατάσταση των εκ Πόντου Ελλήνων: Α' Νομός Σερρών", *Αρχείον Πόντου* 29 (1968-1969): 344.

6. Βλ. Ανδρέα Η. Ζαπάντη, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*, Μετ. Άγγελος Σ. Βλάχος (Αθήνα: Εκδ. "Εστία", 1989), σελ. 341.

7. Από το 1946 μέχρι το 1948 ήρθαν λίγες οικογένειες. Οι οικογένειες που κατόρθωσαν να αποκτήσουν άδεια μετανάστευσης το 1946 ήσαν κάτοικοι της δημοκρατίας του Καζαχστάν, και όσες απέκτησαν άδεια το 1948 ήσαν κάτοικοι της πόλης Κοκάν του Ουζμπεκιστάν. Το 1957 εκατό οικογένειες από την κεντρική Ασία εγκαταστάθηκαν στη Νέα Βίγλα της Άρτας. Βλ. Μαρία Κ. Βεργέτη, *ό.π.*, σελ. 200.

8. Τα αριθμητικά στοιχεία προέρχονται από το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Παλινοστούδων Ομογενών Ελλήνων.

9. Ο αριθμός πρωτοαναφέρθηκε το 1988 από το Θεόδωρο Κιαχόπουλο στην εισήγησή

από το 1988 μέχρι το 1997. Ο αριθμός των 70.000 είναι μικρότερος του πραγματικού, αφενός λόγω της ελλιπούς καταγραφής η οποία πραγματοποιείται στα ελληνικά σύνορα, αφετέρου επειδή η καταγραφή αφορά μόνο όσους έρχονται για μόνιμη εγκατάσταση ακολουθώντας όλες τις νόμιμες διαδικασίες. Δεν συμπεριλαμβάνει τα άτομα που έρχονται για προσωρινή διαμονή στο ελληνικό κράτος και τελικά εγκαθίστανται μόνιμα.

Για το συνολικό αριθμό του ποντιακής καταγωγής πληθυσμού στο ελληνικό κράτος (Πόντιοι από το Μικρασιατικό Πόντο και από την πρώην Σοβιετική Ένωση) δεν υπάρχουν επίσημα κρατικά στοιχεία. Σύμφωνα με υπολογισμούς των πολιτικών κομμάτων ο ποντιακός πληθυσμός ανέρχεται από 1.000.000 μέχρι 1.600.000 άτομα.

Η ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

Η συλλογική ταυτότητα του ποντιακού ελληνισμού στον ελλαδικό χώρο εκφράζει μια κοινωνικοψυχολογική αίσθηση ταύτισης που πηγάζει όχι μόνο από το κοινό παρελθόν αλλά και από τον ιδιαίτερο τρόπο ένταξης και σχέσης της ομάδας σε επίπεδο οικονομικό, πολιτισμικό και ιδεολογικό με την ευρύτερη ελληνική εθνική ομάδα.

Οι συνθήκες διαμόρφωσης και η πορεία μετεξέλιξης της ποντιακής ταυτότητας στον ελλαδικό χώρο από τις αρχές του αιώνα μέχρι σήμερα ήταν το αντικείμενο έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην περίοδο 1986-1992. Τμήμα των συμπερασμάτων της έρευνας παρουσιάζεται στο κείμενο που ακολουθεί. Αφορά τη σχέση του περιεχομένου της ταυτότητας, δηλαδή το ποιοι είναι και το τι είναι οι Πόντιοι, με το γεωγραφικό χώρο αναφοράς τους.

Η ποντιακή ταυτότητα στον ελλαδικό χώρο μελετήθηκε μέσα από την κοινή εμπειρία των αφηγήσεων ζωής ατόμων πρώτης, δεύτερης και τρίτης γενιάς προσφύγων από το Μικρασιατικό Πόντο και ατόμων πρώτης γενιάς που έχουν μεταναστεύσει από την πρώην Σοβιετική Ένωση, και ειδικότερα από τη δημοκρατία του Καζαχστάν στην περίοδο 1965-1987. Το ερευνητικό πλαίσιο αποτέλεσε η περιοχή της πρωτεύουσας. Η επιλογή της οφείλεται στο ότι η μελέτη των μηχανισμών διατήρησης της ταυτότητας παρουσιάζει περισσότερο ενδιαφέρον στον πιο ευνοϊκό χώρο για τις διαδικασίες αφομοίωσης. Από τις μεγάλες πόλεις όπου εγκαταστάθηκαν Έλληνες Πόντιοι η

του στο Β΄ Παγκόσμιο Συνέδριο του Ποντιακού Ελληνισμού, για "Τα προβλήματα των νεοφερμένων από τη Σοβιετική Ένωση και των εκεί ομοεθνών τους".

περιοχή Αθήνας-Πειραιά είναι ο χώρος στον οποίο λειτουργούν αποτελεσματικότερα οι διαδικασίες αφομοίωσης, γιατί το ποσοστό ποντιακού πληθυσμού είναι μικρότερο και περισσότερο διεσπαρμένο σε επιμέρους δήμους και κοινότητες απ' ό,τι στις πόλεις της βόρειας Ελλάδας. Επιπλέον, η Αθήνα είναι ο χώρος που συγκεντρώνει τις περισσότερες κατηγορίες του πληθυσμού: συγκεντρώνει πρόσφυγες πρώτης γενιάς από το Μικρασιατικό Πόντο, άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην περιοχή της πρωτεύουσας, άτομα που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε αμιγώς ποντιακά χωριά της βόρειας Ελλάδας και μετανάστευσαν στην πρωτεύουσα τη μεταπολεμική περίοδο και την πλειονότητα των Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση της περιόδου 1965-1987, οι οποίοι προτίμησαν εγκατάσταση στην πρωτεύουσα, όπου οι δυνατότητες εύρεσης εργασίας είναι μεγαλύτερες. Αφετηρία για την επισήμανση των Ποντίων που αποτέλεσαν το αντικείμενο της έρευνας ήταν οι ποντιακοί σύλλογοι. Θεωρήθηκε ότι θα ήταν ευχερέστερο να οδηγηθεί η έρευνα, μέσω των μελών τους, στον εντοπισμό Ποντίων μη μελών. Πιθανός ερωτώμενος σε κάθε κατηγορία ήταν όποιος δήλωνε "Είμαι Πόντιος/-α" και έκανε κάποιες συνειδητές προσπάθειες διατήρησης ή ισχυροποίησης στοιχείων ενισχυτικών της δήλωσής του. Δηλώσεις όπως "Η οικογένειά μου κατάγεται από τον Πόντο" δεν θεωρήθηκαν ικανοποιητικές ώστε να αποδοθεί ποντιακή ταυτότητα σε άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς και να συμπεριληφθούν στο δείγμα.

Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε κυρίως η βιογραφική προσέγγιση, η οποία κρίνεται ως η καταλληλότερη για την ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων και την παρουσίαση των συμπερασμάτων με βάση την κοινή εμπειρία σε θέματα ταυτότητας. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στη διαπίστωση ότι άτομα που έχουν εκτεθεί σε κοινές βιωματικές συνθήκες από ένα σημείο και μετά (σημείο κορεσμού) επαναλαμβάνουν τις ίδιες εμπειρίες και τις ίδιες λίγο-πολύ αντιδράσεις. Πραγματοποιήθηκαν 17 συνεντεύξεις με άτομα πρώτης γενιάς από το Μικρασιατικό Πόντο, 21 με άτομα δεύτερης γενιάς, 21 με άτομα τρίτης γενιάς και 33 με άτομα πρώτης γενιάς από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Από τις παραπάνω 92 συνεντεύξεις αντλήθηκαν κυρίως τα συμπεράσματα που παρουσιάζονται. Χρησιμοποιήθηκαν όμως συμπληρωματικά και άλλες μέθοδοι, όπως συμμετοχική παρατήρηση κατά την περίοδο 1986-1992, προσωπικές συνεντεύξεις βάθους με εκπροσώπους κρατικών φορέων για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με τις συνθήκες αστεακής και αγροτικής αποκατάστασης των Ποντίων προσφύγων, και η

εμπειρική έρευνα σε επίπεδο ποντιακών συλλόγων στην περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας.

Στη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας προέκυψε ως ανάγκη η επιλογή του όρου *εθνοτοπική ταυτότητα*. Η χρήση του όρου *εθνική ταυτότητα* ήταν αδόκιμη, γιατί οι Πόντιοι αποτελούν τμήμα του ελληνικού έθνους. Παράλληλα, δεν αποτελούν εμφανώς διακριτή, διαφορετική από τις άλλες ελληνικές, πολιτιστική ομάδα στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας. Ο όρος *εθνοτική ταυτότητα* ήταν επομένως εξίσου αδόκιμος. Δεν αποτελούν ούτε *τοπική* ομάδα, γιατί παρά το ότι ο τόπος καταγωγής είναι το κεντρικό στοιχείο αναφοράς τους, ο τόπος αυτός δεν είναι μια υπαρκτή αλλά μια χαμένη πατρίδα. Η επιστροφή στον τόπο αυτό είναι αδύνατη. Οι κοινωνικοί δεσμοί με τον τόπο έχουν βιαίως καταλυθεί και οι τοπικές κοινότητες έχουν πλέον διαλυθεί. Η επιλογή του όρου *εθνοτοπική ταυτότητα* στηρίχτηκε στο γεγονός ότι και τα δύο συνθετικά του όρου αναφέρονται σε δύο *παρελθόντα* χαρακτηριστικά που θεμελιώνουν μια ιδιαίτερη αλλά *παρούσα* ταυτότητα ενός πληθυσμού. Αυτό που χαρακτηρίζει την ποντιακή συλλογική ταυτότητα είναι η αναφορά σε μια χαμένη πατρίδα, σε έναν τόπο, όπου οι Πόντιοι συνιστούσαν παλαιότερα μια ιδιαίτερη εθνική ομάδα, μια ελληνική ομάδα. Η ιστορική μνήμη του ποντιακού ελληνισμού είναι η μνήμη του τόπου και της ιδιαιτερότητας του πληθυσμού και η μνήμη της κοινής μοίρας της διασποράς.

Ένα από τα βασικά συμπεράσματα της προαναφερθείσης έρευνας, είναι ότι ο τόπος καταγωγής, έστω και ως μνήμη, κατέχει κεντρική θέση στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας του ποντιακού ελληνισμού. Η συλλογική ταυτότητα όμως δεν είναι κάτι το σταθερό και αναλλοίωτο μέσα στο χρόνο. Αναπροσαρμόζεται συνεχώς στο πλαίσιο της σχέσης της ομάδας με τον κοινωνικό της περίγυρο. Η αναπροσαρμογή μπορεί να αφορά τη μετεξέλιξη των πολιτισμικών προτύπων ή τον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών ορίων της ομάδας ή και στα δύο. Η ταυτότητα μετεξελίσσεται με βάση τις συλλογικές εμπειρίες, προσδοκίες και μνήμες που βιώνει και αξιολογεί το κοινωνικό σύνολο στο πλαίσιο του γενικότερου κλίματος που επικρατεί και το περιβάλλει σε κάθε δεδομένη στιγμή. Αυτό έχει ως πρόσθετο αποτέλεσμα να συνυπάρχουν την ίδια στιγμή παράλληλες ταυτότητες με κοινό άξονα αναφοράς αλλά διαφορετικό περιεχόμενο, όπως συμβαίνει με τις διάφορες γενιές Ποντίων ή με τους ήδη εγκατεστημένους και με τους νέους Πόντιους πρόσφυγες από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Η συλλογική ταυτότητα του ποντιακού ελληνισμού στον ελλαδικό χώρο από την αρχή μέχρι το τέλος του αιώνα χαρακτηρίζεται από σημαντικές αναπροσαρμογές. Το ιστορικό πλαίσιο και η κρατούσα ιδεολογία αποτελούν σημαντικούς παράγοντες μετασχηματισμού της ταυτότητας μέσω του επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών ορίων της.

Η συλλογική ταυτότητα του ποντιακού ελληνισμού στον Πόντο ήταν εθνική ελληνική. Το ιστορικό πλαίσιο την ευνοούσε. Το 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού επικρατούσε το αίτημα για εθνική ολοκλήρωση, δηλαδή για ενσωμάτωση στο εθνικό κράτος του συνόλου του εδάφους επάνω στο οποίο κατοικούσαν συμπαγείς ομοεθνείς πληθυσμοί. Στην περίπτωση της Ελλάδας η κυρίαρχη ιδεολογία εκφράστηκε από τη "Μεγάλη Ιδέα". Η εθνική ταυτότητα ως παράγοντας ταύτισης και κοινής δράσης αποτελούσε σημαντικότερο στοιχείο της ατομικής ταυτότητας από την τοπική. Ισχυρή εθνική ταυτότητα ήταν απαραίτητη για την υλοποίηση του πολιτικού προγράμματος της Μεγάλης Ιδέας που αποτελούσε τη μεγάλη συνεκτική δύναμη του ελλαδικού και εξελλαδικού ελληνισμού της εποχής. Ακόμη και οι προσπάθειες δημιουργίας της Δημοκρατίας του Πόντου, ενός δηλαδή ξεχωριστού ελληνικού κράτους, δεν αντιστρατεύονταν το αίτημα για εθνική ολοκλήρωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, αλλά προέκυπταν ως η μόνη δυνατή λύση λόγω της γεωγραφικής απομόνωσης του ποντιακού ελληνισμού και της απροθυμίας του ελληνικού κράτους για στρατιωτική επέμβαση στην περιοχή. Στο ελληνικό κράτος η ποντιακή ταυτότητα διαμορφώθηκε ως ενδοεθνική διαφοροποίηση. Οι αιτίες διαμόρφωσής της ήταν η μετανάστευση και η σχέση του ποντιακού ελληνισμού με την ευρύτερη ελληνική εθνική ομάδα σε επίπεδο οικονομικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό.

Οι δεκαετίες του 1920 και του 1930 χαρακτηρίζονται από το διχασμό μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Η προσφυγική ιδιότητα της ποντιακής ταυτότητας αποτελεί ανασταλτικό στοιχείο στην προσπάθεια ένταξης, γιατί ο κοινωνικός περίγυρος εμποδίζει τους Πόντιους να εισδύσουν στις δουλειές και στις οικογένειες των ντόπιων.

Η πρώτη σημαντική αναπροσαρμογή της ποντιακής ταυτότητας μέσω του επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών ορίων της πραγματοποιείται τη δεκαετία του 1940. Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος οριοθετεί μια καινούργια εποχή, καθώς η κρατούσα ιδεολογία τον καιρό του πολέμου και της γερμανικής κατοχής εκφράζει τάση συσπείρωσης όλου του έθνους. Μετά την κατοχή τη διάσταση μεταξύ ντόπιων και προσφύγων διαδέχεται η διά-

σταση μεταξύ δεξιάς και αριστεράς και οι Πόντιοι πλαισιώνουν και τις δύο παρατάξεις. Λόγω των ιστορικών γεγονότων της δεκαετίας του 1940 παρουσιάζονται οι ακόλουθες καταστάσεις: Σύμφωνα με την πρώτη, τα παιδιά των προσφύγων δεν γνωρίζουν τραυματικές εμπειρίες παρόμοιες μ' αυτές των γονιών τους. Αυτό σε συνδυασμό με την απομάκρυνση από το σύνδρομο του στερημένου πρόσφυγα οδηγεί σε εκδήλωση της ταυτότητας. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις κατά τις οποίες τα παιδιά βιώνουν την προσφυγική ιδιότητα της ποντιακής ταυτότητας ακριβώς λόγω των αναταραχών που επικρατούν στην περίοδο μετά την κατοχή. Στις περιοχές που ζουν ο διχασμός μεταξύ αριστερών και δεξιών ενσωματώνει το διχασμό μεταξύ προσφύγων και γηγενών. Οι γηγενείς της αντίπαλης παράταξης θυμούνται αμέσως τον παλιό διαχωρισμό, παρά το ότι έχουν οι ίδιοι Πόντιους στις γραμμές τους. Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις μετατοπίσεων του πληθυσμού ποντιακών χωριών σε χωριά ντόπιων, όπου για πρώτη φορά η δεύτερη γενιά βιώνει την προσφυγική ιδιότητα.

Οι επιπτώσεις των γεγονότων της δεκαετίας του 1940 επηρεάζουν περισσότερο την ταυτότητα της δεύτερης γενιάς παρά της πρώτης, γιατί λόγω ηλικίας η πλειονότητα της δεύτερης βιώνει στις δεκαετίες που ακολουθούν τον πόλεμο τη σταδιακή αλλαγή του κοινωνικού περίγυρου απέναντί της. Η θετική αλλαγή της συμπεριφοράς του κοινωνικού περίγυρου οφείλεται στον κοινό αγώνα εναντίον της γερμανικής εισβολής και κατοχής, και στην ανοδική κοινωνική κινητικότητα του ποντιακού ελληνισμού, η οποία τον αποσυνδέει από την εικόνα των στερημένων προσφύγων.

Συνοψίζοντας, στη δεκαετία του 1940, ο μετασχηματισμός της ποντιακής ταυτότητας έγκειται στον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών ορίων της. Δεν υφίσταται πλέον η προσφυγική ιδιότητα ως στοιχείο της ταυτότητας. Αυτό σημαίνει την έξοδο από την κατάσταση της κοινωνικής περιθωριοποίησης, η οποία δεν υπήρξε μόνο οικονομική. Ταυτόχρονα όμως σημαίνει και την αρχή μιας νέας κρίσης. Καθώς η πολιτισμική και ιστορική ποντιακή ιδιαιτερότητα δεν προστατεύονται από την κρατική πολιτική, αρχίζει η σταδιακή απώλεια πολιτισμικών χαρακτηριστικών, όπως παραδείγματος χάρη της ποντιακής διαλέκτου, σε χώρους με λίγο και διεσπαρμένο ποντιακό πληθυσμό, όπως τα αστικά κέντρα.

Τη δεκαετία του 1960 η κρατούσα ιδεολογία υποστηρίζει τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού που ανάγονται σε τοπικές ταυτότητες. Η δράση με στόχο τη διάσωση και διάδοση του διακριτικού πολιτισμού που συνδέεται με συ-

γκεκριμένο γεωγραφικό χώρο αναφοράς, είτε αυτός υπάρχει είτε έχει χαθεί όπως στην περίπτωση του ποντιακού ελληνισμού, είναι αποδεκτή και υποστηριζόμενη από την ευρύτερη κοινωνία. Αυτό ενισχύει την τάση διατήρησης και εκδήλωσης της ταυτότητας σε ατομικό επίπεδο και ταυτόχρονα αποτελεί λόγο ίδρυσης ποντιακών συλλόγων, δηλαδή μορφών οργανωμένης προώθησης της ταυτότητας. Είναι χαρακτηριστικό ότι την εποχή αυτή ιδρύονται πολλοί ποντιακοί σύλλογοι επειδή εκδηλώνεται επιθυμία να ακολουθήσουν το παράδειγμα άλλων τοπικών ομάδων.

Το δικτατορικό καθεστώς της περιόδου 1967-1974 κλείνει τους περισσότερους ποντιακούς συλλόγους. Όσοι εξακολουθούν να υπάρχουν υπολείπουν. Μετά τη μεταπολίτευση παρατηρείται επαναλειτουργία των παλιών και ίδρυση πολλών νέων. Παρόμοιας μορφής δραστηριότητα παρατηρείται σ' όλη την κοινωνία. Ο μεγάλος αριθμός πολιτιστικών συλλόγων που παρουσιάζεται τη δεκαετία του 1970 οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην επιθυμία για έκφραση και συλλογική δράση, η οποία δεν είχε ικανοποιηθεί για πολλά χρόνια λόγω των περιορισμών του στρατιωτικού καθεστώτος. Παρά το ότι η πλαισίωση των συλλόγων τη δεκαετία αυτή δεν οφείλεται αποκλειστικά στην ανάγκη διατήρησης της ιδιαιτερότητας, βοηθά στην ισχυροποίηση της συλλογικής ταυτότητας, γιατί υποστηρίζονται τα πολιτισμικά πρότυπα, τα οποία αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κοινωνικής συνοχής.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται νέα σημαντική αναπροσαρμογή της ταυτότητας. Η τρίτη γενιά διαμορφώνει μια ιδεολογία "για το δικαίωμα στην ιδιαιτερότητα", η οποία στην προκειμένη περίπτωση είναι ιστορική και όχι μόνο πολιτισμική ενδοεθνική διαφοροποίηση. Μέσω της αναζήτησης του ιδιαίτερου ιστορικού παρελθόντος διαμορφώνεται μια ιδεολογία εθνισμού, που αφορά την ευρύτερη ελληνική εθνική ομάδα.

Η αναζήτηση και γνωστοποίηση στην ευρύτερη κοινωνία της ιδιαίτερης ιστορίας αποτελεί μορφή δράσης, η οποία προκαλεί στα άτομα τρίτης γενιάς ικανοποίηση και προσδίδει προσωπική αξία. Παράλληλα, καθώς ο ιδιαίτερος πολιτισμός φθίνει και η πρώτη γενιά χάνεται, η τρίτη γενιά αισθάνεται ότι αν χαθεί η ιστορική μνήμη, κινδυνεύει η ίδια η υπόσταση του ποντιακού ελληνισμού. Το ότι αυτή η αναπροσαρμογή της ταυτότητας παρουσιάζεται τη συγκεκριμένη δεκαετία δεν θα πρέπει να αποδοθεί μόνο στο ότι η πλειοψηφία της πρώτης γενιάς δεν ζει πια. Θα πρέπει να αποδοθεί κυρίως στο ιστορικό πλαίσιο, το οποίο χαρακτηρίζεται από ένταση στις ελληνοτουρκι-

κές σχέσεις και από τη σχέση των Ποντίων του ελλαδικού χώρου με τους Πόντιους μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Η μετεξέλιξη της ταυτότητας του ποντιακού ελληνισμού προκαλεί μεταβολές στην ευρύτερη εθνική ταυτότητα, η οποία με τη σειρά της μετεξελίσσεται σε μια ταυτότητα περισσότερο ευέλικτη από την ελλαδοκεντρική του 19ου και του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Ο ελληνισμός συναντά τις σύγχρονες τάσεις αναγνώρισης και αποδοχής της πολυπολιτισμικότητας ως συστατικού στοιχείου της εθνικής ταυτότητας.

ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Η αδυναμία του κράτους για εγκατάσταση των προσφύγων σύμφωνα με τον τόπο καταγωγής οδήγησε στο να δημιουργηθούν αμιγή και μικτά ποντιακά χωριά και ποντιακοί οικισμοί και γειτονιές στις μεγάλες πόλεις, αλλά να παρουσιάζεται διασπορά τους σ' όλο τον ελλαδικό χώρο.

Οι νέοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση εγκαταστάθηκαν σε μέρη με σημαντική συγκέντρωση ποντιακού πληθυσμού, σ' όλη την επικράτεια του ελληνικού κράτους. Σημαντική συγκέντρωση πληθυσμού παρουσιάζει η βόρεια Ελλάδα και η περιοχή της Αθήνας-Πειραιά.

Ο νέος γεωγραφικός χώρος εγκατάστασης των προσφύγων των αρχών του αιώνα δεν μπόρεσε να αντικαταστήσει τον παλιό, λόγω της χωροταξικής διασποράς. Τα ιδιαίτερα πολιτισμικά πρότυπα δεν μπόρεσαν να μεταξελιχθούν χωρίς την καθοριστική παρέμβαση των διαδικασιών αφομοίωσης από την περιβάλλουσα κοινωνία. Στο πολιτισμικό επίπεδο ο ρυθμός ένταξης της πρώτης γενιάς ήταν εξαιρετικά βραδύς. Ένταξη στο επίπεδο αυτό σημαίνει αφομοίωση στοιχείων του τρόπου ζωής της περιβάλλουσας κοινωνίας, τα οποία θεωρούνται καθοριστικά για την υποστήριξη των σχετικών διαδικασιών, όπως παραδείγματος χάρη, η ικανότητα επικοινωνίας στη νεοελληνική γλώσσα. Είναι προφανές ότι, όταν πρόκειται για κοινωνική ομάδα με κάποια διακριτικά πολιτισμικά πρότυπα που προσπαθεί να ενταχθεί σε ομοεθνή κοινωνία με την οποία έχει σημαντικά πολιτισμικά στοιχεία κοινά, όπως τη θρησκεία, την οικογενειακή δομή κ.ά., η ένταξη συνεπιφέρει αμβλυνση των ιδιαιτεροτήτων της εντασσόμενης κοινωνικής ομάδας, όχι όμως και απώλεια της ειδοποιού διαφοράς της. Η ένταξη μπορεί να επιτευχθεί με σεβασμό στην πολιτισμική και ιστορική ιδιαιτερότητα της ομάδας, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της ατομικής ταυτότητας κάθε μέλους της.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση η προστασία της ιδιαιτερότητας της ομάδας δε διασφαλίστηκε κυρίως λόγω της διασποράς των ποντιακών οικισμών σ' όλη την επικράτεια του ελληνικού κράτους. Από τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά η χωροταξική διασπορά έθιξε περισσότερο την ποντιακή διάλεκτο.

Και στις τρεις γενιές παρατηρείται διαφοροποίηση του περιεχομένου της ταυτότητας ανάλογα με τη μεταβλητή της εσωτερικής μετανάστευσης από τους αμιγείς ή μικτούς ποντιακούς χώρους της βόρειας Ελλάδας. Στους χώρους αυτούς τον ποντιακό πληθυσμό διακρίνει συναίσθημα υπερηφάνειας για την καταγωγή του ήδη από τα πρώτα χρόνια μετά την εγκατάσταση στο ελληνικό κράτος. Παρόμοιο συναίσθημα υπερηφάνειας δεν διακρίνει από τα πρώτα χρόνια τους Πόντιους κατοίκους της περιοχής Αθήνας-Πειραιά, παρά το γεγονός ότι και οι ίδιοι διατηρούν και μεταβιβάζουν τα ποντιακά πολιτισμικά πρότυπα. Η εκδήλωση της ταυτότητας περιορίζεται στο οικογενειακό και ευρύτερο συγγενικό πλαίσιο και δεν επεκτείνεται στον κοινοτικό περίγυρο, με εξαίρεση την πραγματοποίηση κοινών πολιτισμικών εκδηλώσεων στους ποντιακούς οικισμούς. Η αιτία αυτής της συμπεριφοράς μπορεί να αποδοθεί στο σημαντικό και συγκεντρωμένο πληθυσμιακό μέγεθος του ποντιακού ελληνισμού στη βόρεια Ελλάδα, που συντελεί στην ισχυροποίηση της ταυτότητας. Αντιθέτως, στις μεμονωμένες περιπτώσεις οικογενειών, η εκδήλωση της ποντιακής ιδιαιτερότητας σημαίνει εκδήλωση της προσφυγικής ιδιότητας με όλες τις δυσάρεστες συνέπειες που η τελευταία συνεπάγεται. Ακόμη και στις δηλώσεις των ατόμων πρώτης γενιάς που είχαν μόνιμη εγκατάσταση από την αρχή στην πρωτεύουσα παρατηρείται διαφοροποίηση ανάλογα με το αν η εγκατάσταση ήταν σε περιοχή που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ποντιακή ή όχι. Όσοι διέμεναν τα πρώτα χρόνια μετά τον εκπατρισμό σε χώρους με ποντιακή πληθυσμιακή συγκέντρωση τόνιζαν ήδη από τον πρώτο καιρό της συμβίωσής τους με τους ντόπιους τα προτερήματα της ποντιακής οικογένειας, την εργατικότητα και την ικανότητα επιβίωσης του ποντιακού ελληνισμού.

Στη δεύτερη και στην τρίτη γενιά η εκδήλωση της ποντιακής πολιτισμικής ιδιαιτερότητας στις καθημερινές μορφές συμπεριφοράς¹⁰ παρουσιάζεται

10. Οι καθημερινές μορφές συμπεριφοράς περιλαμβάνουν προσπάθεια συμβίωσης της οικογένειας με τους ηλικιωμένους γονείς, προσπάθεια διατήρησης της ποντιακής διαλέκτου "ώστε να μπορούν τα παιδιά να καταλαβαίνουν τουλάχιστον τα ποντιακά", παρασκευή ποντιακών φαγητών, προσήλωση στην ποντιακή μουσική και στους χορούς, και πλαισίωση των

μόνο από άτομα που έζησαν το μεγαλύτερο μέρος της μέχρι τώρα ζωής τους στα αμιγή και μικτά ποντιακά χωριά της βόρειας Ελλάδας και στους ποντιακούς αστεακούς οικισμούς όλης της χώρας. Τα άτομα τρίτης γενιάς που μεγάλωσαν σε χώρους της βόρειας Ελλάδας δίνουν πρωταρχική σημασία για τον ορισμό της ταυτότητάς τους στα πολιτισμικά πρότυπα. Τα άτομα που μεγάλωσαν στο κατεξοχήν ευνοϊκό για τις διαδικασίες αφομοίωσης περιβάλλον της πρωτεύουσας, αναφέρουν τη σημαντικότητα για την ατομική τους υπόσταση πολιτισμικών προτύπων, όπως η μουσική και ο χορός, αλλά τονίζουν ως εξίσου σημαντική την προσπάθειά τους για γνώση του ιστορικού παρελθόντος, η μνήμη του οποίου κρίνεται απαραίτητη για την αντιστάθμιση της απώλειας στοιχείων της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, όπως η ποντιακή διάλεκτος. Οι εσωτερικοί μετανάστες αποδίδουν την ύπαρξη ιστορικής μνήμης περισσότερο στην οικογένεια και στο κοινοτικό περιβάλλον. Η πλειοψηφία των ατόμων που έχουν μεγαλώσει στην Αθήνα θεωρούν σημαντική τη συμβολή της προσωπικής αναζήτησης του ιστορικού παρελθόντος στον εμπλουτισμό και ισχυροποίηση της ιστορικής τους μνήμης.

Το κοινοτικό περιβάλλον σε χώρους με σημαντικό σε μέγεθος ποντιακό πληθυσμό εννοεί τη διατήρηση και μετάδοση των πολιτισμικών προτύπων και της ιστορικής μνήμης. Ακόμη και στην περίπτωση μεταγενέστερης εγκατάστασης της οικογένειας σε μεγάλη πόλη με λίγο και διεσπαρμένο ποντιακό πληθυσμό, η επίσκεψη στο ποντιακό χωριό στη διάρκεια των διακοπών συντελεί στην μετάδοση στοιχείων της ταυτότητας στα παιδιά.

Στις πόλεις τις δεκαετίες του 1930 και του 1940, εποχή που μεγαλώνει η πλειονότητα της δεύτερης γενιάς, ο ποντιακός πολιτισμός βρίσκεται σε φθίνουσα πορεία ακόμη και στους ποντιακούς οικισμούς γιατί οι τελευταίοι γνωρίζουν αλλοίωση της πληθυσμιακής τους κατανομής ή ακόμη και διάλυση. Η αστυφιλία όμως που επικρατεί στο μεταπολεμικό ελληνικό κράτος, οδηγεί στον εμπλουτισμό των πόλεων, και ιδιαιτέρως της πρωτεύουσας, με εσωτερικούς μετανάστες από τα ποντιακά χωριά της βόρειας Ελλάδας, οι οποίοι είναι φορείς του ποντιακού τρόπου ζωής.

Τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, εποχή που μεγαλώνει η πλειοψηφία της τρίτης γενιάς, στις πόλεις διατηρούνται περιοχές με σημαντικό σε

συλλόγων με πρωταρχική αιτία "να συνηθίσουν τη μουσική και να μάθουν τους χορούς τα παιδιά".

μέγεθος ποντιακό πληθυσμό. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται λόγω της εξωτερικής μετανάστευσης Ποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση νέα σημαντική αύξηση του ποντιακού πληθυσμού σε συγκεκριμένους δήμους, όπως παραδείγματος χάρη στην Καλλιθέα και στο Μενίδι. Τα συνεχή μεταναστευτικά κύματα από την πρώην Σοβιετική Ένωση αποτελούν παράγοντα διάδοσης των διακριτικών πολιτισμικών προτύπων, τα οποία ενισχύουν την κοινωνική συνοχή της ομάδας. Η πολιτισμική επιρροή αφορά όχι μόνο τους γεννημένους στο ελληνικό κράτος Πόντιους, αλλά και τους μετανάστες των πρώτων κυμάτων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, που ήρθαν σε μικρή ηλικία στην Ελλάδα.

Ο ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Για την πρώτη γενιά ο γεωγραφικός χώρος αναφοράς είναι μόνον ο Πόντος. Στη δεύτερη γενιά η εθνοτοπική παρουσιάζεται ισχυρότερη της τοπικής-ελλαδικής ταυτότητας. Στην τρίτη γενιά η εθνοτοπική και η τοπική-ελλαδική ταυτότητα συνυπάρχουν ως στοιχεία της ατομικής υπόστασης.

Η τοπική ταυτότητα είναι ταυτότητα δηλωτική της συνείδησης ατόμων από συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή ότι συνδέονται μεταξύ τους και αποτελούν ένα ιδιαίτερο κοινωνικό σύνολο. Η τοπική ταυτότητα, όταν κάποιος κατοικεί στον τόπο καταγωγής του, δεν βιώνεται συνειδητά. Ισχυροποιείται όταν βρεθεί μακριά απ' αυτόν, γιατί τότε ο ιδιαίτερος τρόπος ζωής, ό,τι εσωτερίκευσε από την κοινωνικοποίηση μέσα στην οικογένεια και το κοινοτικό περιβάλλον του παρέχει συναίσθημα ασφάλειας στο ξένο περιβάλλον που δεν αποτελείται από τους δικούς του ανθρώπους. Γι' αυτό οι σαφέστερες δηλώσεις για τον τρόπο λειτουργίας των πολλαπλών συνυπαρχόντων στην ατομική υπόσταση ταυτοτήτων προέρχονται από τους εσωτερικούς μετανάστες.

Για την πρώτη γενιά ο γεωγραφικός χώρος αναφοράς της παραμένει ο Ιστορικός Πόντος.

Στη δεύτερη γενιά η ποντιακή ταυτότητα παρουσιάζεται ισχυρότερη της τοπικής. Στο ποντιακό χωριό, τοπική και εθνοτοπική ταυτότητα ταυτίζονται, γιατί ο νέος αμιγής ποντιακός χώρος έχει αντικαταστήσει το χαμένο γεωγραφικό χώρο αναφοράς. Στο ερώτημα "ποιος/-α είμαι;", η απάντηση "είμαι Πόντιος/-α" ικανοποιεί πληρέστερα την ανάγκη αυτοορισμού απ' ό,τι παραδείγματος χάρη, η απάντηση "είμαι από τη Μακεδονία". Η ποντιακή ταυτό-

τητα παρουσιάζεται ως σημαντικότερο στοιχείο της ατομικής υπόστασης από την τοπική ταυτότητα και από τα άτομα που μεγάλωσαν σε μικτά ποντιακά χωριά και σε πόλεις με σημαντικό αριθμό Ποντίων.

Η δήλωση *"Είμαι Πόντιος από τη Μακεδονία"* είναι επίσης χαρακτηριστική. Πρέπει όμως να τονιστεί ότι οι άλλοι Πόντιοι ενισχύουν την προτίμηση στην απάντηση *"Είμαι Πόντιος"*. Όταν γίνεται αναφορά στο μικρό χωριό ή την πόλη γέννησης, οι άλλοι δηλώνουν στο μετανάστη *"Δηλαδή, είσαι Πόντιος"*, παρέχοντάς του μ' αυτόν τον τρόπο το συναίσθημα ασφάλειας ότι είναι ένας απ' αυτούς, ότι ανήκει στην ομάδα. Παρά το ότι το παραπάνω αποτελεί το συνηθέστερο πρότυπο συμπεριφοράς, σε περιορισμένο αριθμό ατόμων δεύτερης γενιάς παρουσιάζεται η τάση διαμόρφωσης τοπικής ταυτότητας χωρίς ν' αμφισβητείται ότι η ύπαρξη της ποντιακής αποτελεί σημαντικότερο στοιχείο για την οριοθέτηση της ατομικής υπόστασης: Σύνδεση με το γεωγραφικό χώρο της πρωτεύουσας παρουσιάζεται σε περιορισμένο αριθμό ατόμων, οι οποίοι γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Αθήνα. Σ' αυτές όμως τις περιπτώσεις η δήλωση *"Είμαι Αθηναίος"* δηλώνει τόπο γέννησης και όχι ιδιαίτερο δεσμό με τους άλλους κατοίκους δήμων της Αττικής. Η μόνη σύνδεση με γεωγραφικό χώρο αναφοράς αφορά την ποντιακή ιδιότητα της ατομικής ταυτότητας.

Στην τρίτη γενιά παρατηρείται συνύπαρξη τοπικής και ποντιακής ιδιότητας στην ατομική ταυτότητα. Ιδιαίτερη πατρίδα θεωρείται ο τόπος όπου το άτομο γεννήθηκε και μεγάλωσε. Στους αμιγώς ποντιακούς χώρους τοπική και εθνοτοπική ιδιότητα ταυτίζονται. Σε περίπτωση μετανάστευσης η ποντιακή ιδιότητα εμφανίζεται ισχυρότερη της τοπικής γιατί παρέχει το συναίσθημα ένταξης σε ομάδα στον τόπο όπου υπάρχει σημαντικός αριθμός Ποντίων, αλλά όχι σημαντικός αριθμός ατόμων από τον ίδιο τόπο γέννησης.

Στην περίπτωση πολλαπλών, αλληλοεξαρτώμενων και σε αρμονία συνυπαρχόντων ταυτοτήτων στην ατομική υπόσταση, η προτίμηση προς κάποια από αυτές εξαρτάται από το βαθμό παροχής στο άτομο του συναισθήματος ότι τα άλλα μέλη της ομάδας είναι "δικοί του άνθρωποι" και λειτουργούν ως προστατευτικό περίβλημα της υπόστασής του. Το συναίσθημα ασφάλειας συνδέεται περισσότερο με τις μικρές ομάδες, όπως η οικογένεια, το κοινοτικό περιβάλλον κ.α. Στην περίπτωση όμως του εσωτερικού ή εξωτερικού μετανάστη, πρέπει να υπάρχει και πληθυσμιακό μέγεθος ικανό να εξασφαλίσει αυτό το συναίσθημα. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι για τον παραπάνω λόγο ο μετανάστης επιλέγει την ένταξη σε μεγαλύτερες από την τοπική

ομάδες, όπως η εθνοτοπική και η εθνική. Η επιλογή εξαρτάται και από τις ιστορικές συνθήκες, γιατί σε περιπτώσεις κατά τις οποίες τα συμφέροντα ή η ίδια η υπόσταση κάποιας από τις ομάδες ένταξης απειλείται, εκδηλώνεται δράση προς όφελος της ομάδας αυτής.

Όσον αφορά τους Πόντιους μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, τα μετά το 1965 μεταναστευτικά κύματα φανερώουν την ύπαρξη τμήματος της ομάδας που συνεχίζει να καταφεύγει στο ελληνικό κράτος. Ίσως η ιδιαιτερότητα του ποντιακού ελληνισμού, σε σχέση με τις άλλες ελληνικές ομάδες προσφύγων των αρχών του αιώνα, να συνίσταται στο ότι παρά την κοινή πίστη για το αντίθετο, ο γεωγραφικός χώρος αναφοράς δεν είχε χαθεί ολοκληρωτικά. Τα μεταναστευτικά κύματα από την πρώην Σοβιετική Ένωση κρατούν ζωντανή την ανάμνηση του Ιστορικού Πόντου, και παράλληλα πλαισιώνουν τον ελλαδικό ποντιακό ελληνισμό με φορείς του ιδιαίτερου πολιτισμού, όπως αυτός έχει εξελιχθεί από συμπαγείς ομάδες σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους αναφοράς. Πρέπει να τονιστεί ότι οι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση αποτελούν ανομοιογενή πληθυσμό. Η συλλογική ταυτότητα διαμορφώνεται από τη σχέση της ομάδας με τον κοινωνικό περίγυρο, και στην προκειμένη περίπτωση ο κοινωνικός περίγυρος είναι πολύ διαφορετικός στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας απ' ό,τι στην κεντρική Ασία. Τμήμα του μεταναστευτικού πληθυσμού, και ειδικότερα οι μετανάστες της περιόδου 1965-1987, δεν γνωρίζει σε σημαντικό ποσοστό την ιστορική σύνδεση με το Μικρασιατικό Πόντο. Στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας των Ποντίων αυτών στον ελλαδικό χώρο συμβάλλουν αποφασιστικά δύο παράγοντες: η δημιουργία βαθύτερης ιστορικής συνείδησης, που τους συνδέει με τους υπόλοιπους Πόντιους του ελλαδικού χώρου και οι αλλαγές που συνεπάγεται η μετανάστευση.

Συνοψίζοντας, τον ποντιακό ελληνισμό στον ελλαδικό χώρο χαρακτηρίζει η σύνδεση με έναν τόπο που δεν είναι κοινωνικά παρών και δεν μπορεί να λειτουργήσει πλέον ως τόπος επιστροφής και ως τόπος δεσμών που μπορούν να ανανεωθούν και να ισχυροποιηθούν οποιαδήποτε στιγμή. Όμως, ο τόπος καταγωγής, έστω και ως μνήμη κατέχει κεντρική θέση στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Η ταυτότητα αναπροσαρμόζεται συνεχώς στο πλαίσιο της σχέσης της ομάδας με τον κοινωνικό της περίγυρο. Η αναπροσαρμογή μπορεί να αφορά τη μετεξέλιξη των πολιτισμικών προτύπων ή τον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών ορίων της ομάδας ή και τα δύο. Το

ιστορικό πλαίσιο και η κρατούσα ιδεολογία αποτελούν σημαντικούς παράγοντες μετασχηματισμού της, καθώς η ταυτότητα μετεξελίσσεται με βάση τις συλλογικές εμπειρίες, προσδοκίες και μνήμες που βιώνει και αξιολογεί το κοινωνικό σύνολο στο πλαίσιο του γενικότερου κλίματος που επικρατεί και το περιβάλλει σε κάθε δεδομένη στιγμή.

Αυτό έχει ως πρόσθετο αποτέλεσμα να συνυπάρχουν την ίδια στιγμή παράλληλες ταυτότητες με κοινό άξονα αναφοράς αλλά διαφορετικό περιεχόμενο, όπως συμβαίνει με τις διάφορες γενιές Ποντίων ή με τους ήδη εγκατεστημένους και με τους νέους Πόντιους πρόσφυγες. Το κοινοτικό περιβάλλον σε χώρους με σημαντικό σε μέγεθος ποντιακό πληθυσμό ευνοεί τη διατήρηση και μετάδοση των πολιτισμικών προτύπων και της ιστορικής μνήμης, συντελεί δηλαδή στην ισχυροποίηση της ταυτότητας. Όσον αφορά τη σύνδεση με το γεωγραφικό χώρο αναφοράς, για την πρώτη γενιά γεωγραφικός χώρος αναφοράς της είναι μόνον ο Πόντος. Στη δεύτερη γενιά η ποντιακή ταυτότητα παρουσιάζεται ισχυρότερη της τοπικής-ελλαδικής ταυτότητας. Στην τρίτη γενιά η ποντιακή και η τοπική-ελλαδική ταυτότητα συνυπάρχουν ως στοιχεία της ατομικής υπόστασης.

ΜΑΡΙΑ ΒΕΡΓΕΤΗ

Οι Έλληνες Πόντιοι, εγκατεστημένοι από την αρχαιότητα στην περιοχή του Πόντου, στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, σήμερα είναι πάνω από ένα εκατομμύριο άτομα, διασκορπισμένα σε όλο τον κόσμο, και έζησαν πάντοτε ανάμεσα σε άλλους λαούς. Κινηγημένοι πολλές φορές από την πατρογονική τους γη και ιδιαίτερα κατά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους του 18ου και του 19ου αιώνα, αναγκάστηκαν στη συνέχεια να εξοριστούν από τις τουρκικές περιοχές το 1923. Πρόσφυγες σε πολύ μεγάλο αριθμό στην ΕΣΣΔ, επρόκειτο και τότε να υποστούν νέους διωγμούς και μαζικές εξορίες από το σταλινικό καθεστώς προς τις δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας και τη Σιβηρία. Η κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας προκάλεσε πρόσφατα νέες εξόδους προσφύγων προς το νότο της Ρωσίας και την Ελλάδα ιδιαίτερα. Μέσα σε μια τόσο τραγική ιστορία, ποια μπορεί να είναι η φύση της ποντιακής ταυτότητας και με ποιο τρόπο κατόρθωσε να διατηρηθεί κατά τη διάρκεια των διαδοχικών ξεριζωμών; Πώς, αυτός ο λαός στη διασπορά, φαινομενικά αποκομμένος από τις ρίζες του, ζώντας σε μια διαλυμένη περιοχή, μπόρεσε να διατηρήσει τα πολιτισμικά του σημεία αναφοράς και να αντισταθεί στη λογική της εθνικής ομοιογενοποίησης του κράτους-έθνους, στη Ρωσία αρχικά και έπειτα στη Ελλάδα; Πώς οι ποντιακές παράδοσεις, ακόμα πολύ ζωντανές στην Ελλάδα και στους κόλπους της ελληνικής διασποράς, επιβίωσαν στον θρησκευτικό, στον καλλιτεχνικό και στον γλωσσικό τομέα; Για να απαντηθούν αυτές οι ερωτήσεις, ο Michel Bruneau συγκέντρωσε Έλληνες, Ρώσους και Γάλλους ερευνητές για το Ποντιακό ζήτημα, με σκοπό να αναδείξουν τις ιδιαίτερες σχέσεις που διατηρεί αυτός ο ξεριζωμένος λαός με την πατρογονική του γη και τους χώρους εξορίας του. Οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου, υπό τη διεύθυνση του Michel Bruneau, διευθυντή ερευνών στο CNRS, είναι γεωγράφοι, ιστορικοί, κοινωνιολόγοι, εθνογλωσσολόγοι... Ανήκουν κυρίως στο CNRS, στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και στην Ακαδημία Επιστημών της Ρωσίας.

Κείμενα: Γεώργιος Πρεβελάκης, Michel Bruneau, Patrick Counillon, Κωνσταντίνος Φωτιάδης, Γεώργιος Δρέττας, Vladimir Kolossov, Tamara Galkina, Alexei Krindatch, Παναγιώτης Τσατσανίδης, Fatima Eloeva, Ελευθέριος Χαρατοίδης, Βλάσης Αγτζίδης, Αρτεμης Ξανθοπούλου-Κυριακού, Πέρυ Λαφαζάνη, Μύρων Μυριτίδης, Μαρία Βεργέτη, Γεράσιμος Νοταράς

Εξώφυλλο: *Ποντιακή οικογένεια. Έντονη η επίδραση της Καυκασιανής ενδυμασίας.* (Αρχείο Κ. Φωτιάδη).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΡΩΔΟΤΟΣ
Ιωάννου Μιχαήλ 2, Τηλ. (031) 264748
GR 54622 Θεσσαλονίκη

BIBΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΗΡΩΔΟΤΟΣ
Βασ. Όλγας 55
GR 54642 Θεσσαλονίκη

ISBN 960-7290-64-X